

Fogarasi Mihály

Nyomozati pszichológia

Elfogult nyomozati információfeldolgozás

Az elfogultság megerősítése

A bűnügyi nyomozás pszichológiai értelemben három, egymással szorosan összefonódó fő összetevőt foglal magában: az információk megszerzését (információ-visszaszerzés), a lehetséges elkövető valószínű személyiségvonásainak előrejelzését, valamint a döntéshozatali folyamatokat. (CANTER 2000) A kezdetben hozzáférhető első információk alapján a nyomozók önkéntelenül, de törvényszerűen felállítanak egy történetformátumú reprezentációt, amely az előzetes hipotézis. Más szóval, kialakul bennük egy történetben testet öltő prekonceptió. Ki(k), hogyan, miért követhette/követhették el a cselekményt? A nyomozási folyamat maga pedig lényegét tekintve ennek a prekonceptiónak a tesztelése, tehát egy hipotézistesztelési folyamat. (WAGENAAR–VAN KOPPEN–CROMBAG 1993)

Fejezetünkben elsőként a nyomozati tevékenység során összegyűjtött nyomozati információk olyan, a bűnügyi szakemberek (a továbbiakban: nyomozók) részéről akaratlanul és nem tudatosan bekövetkező torzításait és az azok hátterében felfedett pszichológiai folyamatokat elemezzük, amelyek adott esetben téves nyomozati döntésekhez vezethetnek. Az *elfogultság megerősítése* természetesen nem korlátozódik a bűnügyi tevékenység folytatására vagy szélesebben, a rendőri munkára. Arról az általánosan megfigyelhető folyamatról van szó, amikor az ember azokat az információkat keresi, amelyek valamely magyarázatot igénylő történés kapcsán a személy kezdeti vélekedését megerősítik. (EVANS 1989; KLAYMAN–HA 1987; NICKERSON 1998; ASK–GRANHAG 2005) Az érem másik oldala, hogy az e kezdeti vélekedésnek (prekonceptiónak) ellentmondó információkat viszont nem veszi figyelembe. (KORIAT–LICHTENSTEIN–FISCHHOFF 1980) Sokszor így járunk el,

https://doi.org/10.36250/00834_05

<https://orcid.org/0000-0002-5414-2907>

amikor valamely értelmezést kívánó életeseményen gondolkodunk. Az előzetes vélekedések megjelenése lényegi viselkedésbeli következményekkel járhat. (DARLEY–FAZIO 1980; SNYDER–SWANN 1978) A folyamat során a megfigyelő a partnerről kialakított kezdeti benyomásának megfelelően kezd el vele szemben viselkedni. Erre reagálva, a partner a saját viselkedését akaratlanul is a megfigyelőéhez igazítja. Végül kialakul egy olyan kölcsönös reakciósorozat, amelynek végén a megfigyelő partneréről alkotott kezdeti feltételezése valósággá formálódik, megerősítést nyer.

1. szövegdoboz

Az elfogultság megerősítése vagy megerősítő torzítás?

Habár a jelenség angol elnevezését – *confirmation bias* – magyarra gyakran fordítják „megerősítő torzításnak” is, a magunk részéről az e néven azonosítjuk ezt az elfogult információfeldolgozási beállítódást. Tesszük ezt azért, mert véleményünk szerint a jelenség lényegét ez utóbbi szóösszetétel pontosabban írja le.

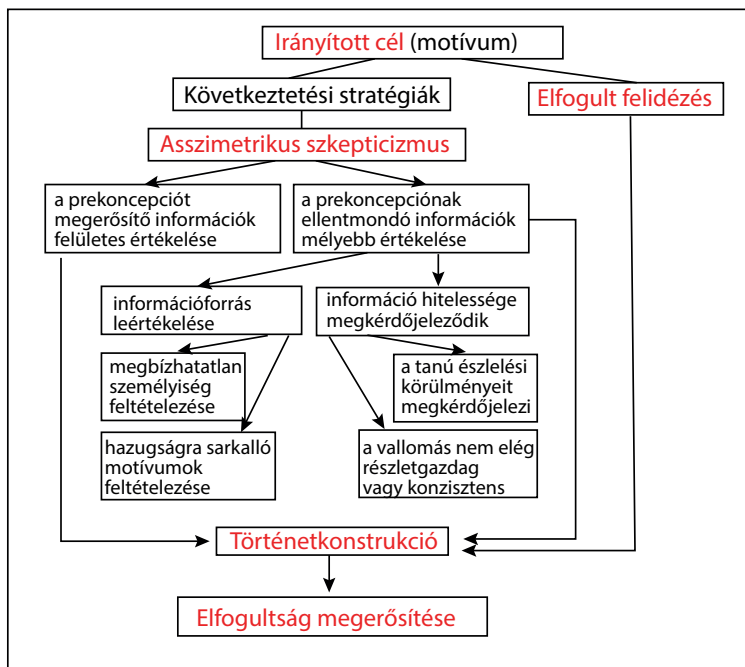
Az elfogultság megerősítése széleskörűen érinti az igazságszolgáltatási rendszert. Nemcsak a laikus tanúkat, (HASEL–KASSIN 2009) hanem a szakembereket is; a nyomozókat, az esküdteket, a bírákat és a bünyügyi területen dolgozó szakértőket egyaránt. (DROR–COLE 2010; DROR–HAMPIKIAN 2011; HALVERSON et al. 1997; HILL–MEMON–MCGEORGE 2008; KASSIN–GOLDSTEIN–SAVITSKY 2003; NARCHET–MEISSNER–RUSSANO 2011; TVERSKY–KAHNEMAN 1974)

A fejezet bevezető soraiban már említést tettünk arról, hogy a nyomozati munka nem más, mint az előzetesen kialakított hipotézis, a prekonceptió folyamatos tesztelése, ellenőrzése. A kérdés az, hogy képes lesz-e a nyomozó elszakadni az előzetes hipotézisétől, képes lesz-e azt feladni abban az esetben, ha a nyomozás további szakaszaiban a prekonceptiójával valójában összeegyeztethetetlen, új információkra tesz szert. A baj akkor következik be, amennyiben az újonnan felbukkant tények ellenére a nyomozó kitart eredeti, ám később már tarthatatlan kezdeti álláspontja, azaz a kezdetben megkonstruált története mellett. Mindez téves nyomozati döntésekhez vezethet, például ártatlan embereket tarthat a nyomozó bűnösnek, vagy fordítva. Akárhogyan is, de az előzetes hipotézis melletti merev elköteleződésért felelős elfogultság megerősítési folyamat akár súlyos nyomozati tévedéseket eredményezhet. Hampikian, West és Akselrod (2011) eredményei szerint

számos ügy nyomozása során a kihallgatók, nyomozók a vallomások nagy részét rosszul értelmezték, ami ahhoz vezetett, hogy ártatlan személyeket is elítéltek. Azt mondhatjuk tehát, hogy sokszor a szubjektív, a jogi megfontolásokon kívül eső tényezők áthatják a nyomozati tevékenységet és annak eredményét.

A továbbiakban bemutatjuk azokat az elméleti megfontolásokat, valamint empirikus eredményeket, amelyek az elfogultság megerősítése jelenséggel állnak kapcsolatban.

Senki sem, így a nyomozók sem végzik információfeldolgozási, ezen belül következtetési/döntési tevékenységüket steril, kizárólag a logikai műveletek által vezérelt közegben. Ellenkezőleg, óhatatlanul érzelmek és érzelmekkel átszínezett motivációs hatások teszik emberivé e kognitív folyamatokat. Elfogult, ezért téves következtetéshez vezethet a motívumok két fajtája: a következtetési folyamat minél gyorsabb befejezését célzó *lezárási szükséglet* motívuma (*need for closure*) (KRUGLANSKI 1989) és az olyan következtetés (döntés) elérésére sarkalló motívum, amely kimenet igazolja, hogy a személy saját, kezdeti vélekedése, attitűdje, nézőpontja helyesnek bizonyult. Röviden, ez utóbbi motívum a vágyott következtetés elérésére irányuló késztetés, az *irányított célok* (KUNDA 1990) motívuma. A lezárási szükséglet elsősorban személyiségfüggő vonás, (KRUGLANSKI 1989; WEBSTER–KRUGLANSKI 1994) de számos helyzeti tényező szintén hozzájárulhat megjelenéséhez. (KRUGLANSKI–FREUND 1983; MAYSELESS–KRUGLANSKI 1987; WEBSTER 1993; KRUGLANSKI–WEBSTER 1991; KRUGLANSKI–WEBSTER–KLEM 1993) Az ember ilyenkor mintegy gyorsan szeretne már „túl lenni” a következtetési folyamaton, minél előbb meg akarja hozni döntését. A könnyen hozzáférhető információkra támaszkodik, (KRUGLANSKI–WEBSTER 1996) miközben már nem keresi a nehezebben megszerezhető, de meghatározó bizonyítékokat. Ezért a gondolkodási folyamat lefagy, ellenállás alakul ki az opcionális lehetőségek megfontolásával szemben. (KRUGLANSKI–WEBSTER 1996) Az 1. ábrán azt mutatjuk be, hogy a vágyott következtetés elérésére – az előzetes hipotézis igazolására – irányuló irányított célok típusú motívum milyen közvetítő folyamatokon keresztül vezet el az elfogultság megerősítéséhez.

1. ábra

Az irányított célok motívuma és az elfogultság megerősítése közötti összefüggések

Forrás: a szerző szerkesztése

Az 1. ábra az elfogultság megerősítéséhez vezető folyamatgyűttes vázlatát tárja elénk. A történessor az előzetes hipotézis megerősítését mint vágyott cél elérését teszi lehetővé. Látható, hogy mindezt végső soron az a történetkonstrukció segíti elő, (PENNINGTON–HASTIE 1986) amely a prekonceptió felbukkanását követően beszerzett nyomozati információk többszörösen is elfogult feldolgozásán keresztül valósul meg. Az elfogult információkezelés két fő mechanizmusát az aszimmetrikus szkepticizmus, (LORD–ROSS–LEPPER 1979; ASK–GRANHAG 2007) és ettől elválaszthatatlanul az eltérő következtetési stratégiák, valamint a szintén az előzetes hipotézis

igazolását szolgáló emlékezeti anyag szelektív felidézése (KUNDA 1990) alkotják. Az aszimmetrikus szkepticizmus azt az elfogult, kettős információkezelési stratégiát takarja, amely egyfelől a prekonceptiót alátámasztó (itt: nyomozati) információk megbízhatóságának megítélését felületesen, elnagyoltan végzi, másrészt az azzal összeegyeztethetetlen, a cáfolat lehetőségét vagy bizonyosságát magában foglaló tudáselemek és azok forrásának megbízhatóságát tüzetes elemzés alá vonja. Utóbbiakra támaszkodva nagyobb esély kínálkozik az ellentmondó bizonyítékok ignorálására, ami a vágyott cél elérésének esélyét önkéntelenül megnöveli. Az ábra feltünteteti az ellentmondó tényadatokról beszámoló vallomástevők mint információforrások hitelességét megkérdőjelező lehetőségeket (a forrás leértékeléséhez tartozó tényezők) és az általuk előadott vallomások megbízhatóságát kétségbe vonó stratégiákat. (ASK 2006) A végül figyelembe vett információk feldolgozása (a következtetési folyamatok) az aszimmetrikus szkepticizmus logikáját követi: a prekonceptiót megerősítő információké a felületes, míg az ellentmondó tartalmaké a komplexebb gondolkodási algoritmusokra támaszkodva történik. (ASK–GRANHAG 2007; összefoglalóan lásd ASK 2006)

Már önmagában a *prekonceptió* megjelenésének az elfogultság megerősítésben játszott kényszerítő erejű szerepét jól példázza Ask egyik kísérlete. (ASK – GRANHAG 2007) A nyomozókból és laikusokból álló résztvevők azon fele, amelyet előzetesen arról informáltak, hogy a potenciális gyanúsítottak közül csak egy valaki lehetett motivált a kísérletben bemutatott fiktív gyilkosság elkövetésére, tehát egyedül ő lehetett a tettes (= prekonceptió kialakítása), a cselekménnyel összefüggő nyomozati információk rákövetkező megismerését követően, elfogultan, nagyobb valószínűséggel vélték úgy, hogy ez a személy a bűnös. Érdekesség, hogy a rendőri kontrollcsoport résztvevői, akiket előzetesen több olyan lehetséges elkövető létezéséről informáltak, akik indítékkal rendelkeztek – tehát a kutatói szándék szerint náluk nem alakítottak ki prekonceptiót –, mégis a kísérleti csoportokkal megegyező következtetésre jutottak. Csakhogy az utóvizsgálatból kiderült, hogy a rendőri kontrollcsoport tagjai az előzetes manipuláció ellenére ugyanazt az előzetes hipotézist konstruálták, mint a kísérleti csoportok résztvevői. A civil kontrollcsoportnál viszont a bűnösségre vonatkozó valószínűségi ítéletek a lehetséges gyanúsítottak között szórtak, mivel ők nem alakítottak ki prekonceptiót.

Az előzetes hipotézis konstruktuma azonban még az olyan, objektívnak tartott *tárgyi bizonyítékok értelmezése terén is az elfogultság megerősítéséhez* és ezen keresztül a szakértők elfogult döntéshozatalához vezethet,

amilyenek például az ujjlenyomatok vagy a DNS-minták azonosságára vonatkozó szakértői ítéletek. Az ujjnyomatok azonosságának megítélésével kapcsolatban elvégzett idevágó kísérletek (DROR–CHARLTON–PERON 2006; DROR–CHARLTON 2006) eredményei alapján úgy becsülik, hogy az ujjnyom-szakértők véleményeinek megbízhatósága a 33–80%-os valószínűségi tartományba eshet. (DROR–ROSENTHAL 2008) Sőt, Dror és Cole (DROR–COLE 2010) szerint ez a megbízhatósági (megbízhatatlansági?) övezet érvényes lehet minden egyéb, szintén a vizuális hasonlósági ítéleteket igénylő szakértői döntésre is. Így a fegyverek, a mikroszkopikus haj- és rostminták, a harapás-, kerék- és cipőnyomok, a kézírások és a vérfoltok szakértői elemzéseit egyaránt átszínezhetik az elfogultság megerősítéséből fakadó torzító hatások. A tanúvallomások a szakértői prekonceptió tartalmát még a DNS-minták összehasonlítása kapcsán is alapvetően meghatározzák, függetlenül attól, hogy e vallomások tévesek vagy hamisak. A nem valóságghú vallomások hatására kialakuló prekonceptió elfogult megerősítésére vezethető vissza a DNS-minták megítélése terén előforduló legtöbb szakértői tévedés. (KASSIN–BOGART–KERNER 2012) Ezek után nem meglepő, hogy a poligráfos vizsgálati anyag (regisztrátum) szakértői értékelése során szintén tetten érhető a prekonceptió torzító szerepe. (ELAAD–GINTON–SHAKHAR 1994)

Amint az az 1. számú ábrából kitűnik, az előzetes hipotézis mellett történő merev elköteleződést segíti elő az *aszimmetrikus szkepticizmus*. Ennek a hatását vizsgáló kísérletben (ASK–GRANHAG 2007) a nyomozók elsőként megismerkedtek egy női áldozatot követelő fiktív gyilkossági ügy nyomozati anyagával, amely azt sugalmazta, hogy az elkövető minden bizonnyal egy nő lehetett (prekonceptió). Majd a kísérleti személyek egyik fele egy olyan tanúvallomással szembesült, amely alátámasztotta az előzetes hipotézist: a gyilkosságig fajuló helyzetben a tanú két nő – az áldozat és a valószínű gyilkosa – veszekedését hallotta. A résztvevők másik felének viszont az előzetes várakozásnak ellentmondó tanúvallomást mutattak be, amely szerint a tanú a veszekedéskor egy nő (az áldozat) és egy férfi hangját azonosította. A résztvevőknek ezek után meg kellett ítélniük a tanúk megbízhatóságát. Az eredmények szerint a prekonceptióval összeegyeztethetetlen vallomást tevő tanút a nyomozók megbízhatatlanabbnak tartották párjához képest. A hiteltelen tanú vallomása pedig félresöpörhető, így az előzetes hipotézis – egy nő a tettes – elfogult módon kaphat megerősítést.

Az elfogultság megerősítésében bizonyos érzelmi állapotok fontos szerepet kapnak. A vallomások felvétele kapcsán a nyomozók egy része empatikusan inkább az áldozatra (sértettre) fókuszál, és ezért elsősorban

szomorúságot él át. A másik hányad érzelmeit viszont elsődlegesen a gyanúsítottakhoz való viszonyulás határozza meg: ők főként dühöt, haragot éreznek munkájuk során. (ASK 2006) E kétféle, a vallomásokkal összefüggésben a leggyakrabban megjelenő érzelem indokolja, hogy a kutatói érdeklődés mindenekelőtt a *düh* és a *szomorúság* nyomozati információfeldolgozásra gyakorolt hatása felé fordult. A düh legalább kétféle módon befolyásolja a kogníciót:

1. a következtetési folyamatok során a *heurisztikákat mozgósítja*; (BODENHAUSEN–SHEPPARD–KRAMER 1994; LERNER–GOLDBERG–TETLOCK 1998; TIEDENS 2001; TIEDENS–LINTON 2001) a könnyen, közvetlenül hozzáférhető információkra alapozott, leegyszerűsítő következtetési folyamatokat segíti elő;
2. az oksági attribúció folyamatában a düh a helyzeti tényezők figyelmen kívül hagyása mellett *diszpozicionális attribúcióhoz* vezet; (KELTNER–ELLSWORTH–EDWARDS 1993) ekkor hajlamosak vagyunk a gyanúsítottat hibáztatni.

Valóban, kísérleti eredmény (ASK–GRANHAG 2007) támasztja alá, hogy a dühös állapotba hozott nyomozók a prekoncepciójukat cáfolni képes tanúvallomás megítélésekor nem vették figyelembe a tanú észlelésének helyzeti jellemzőit, valamint következtetéseik során a heurisztikákra támaszkodtak. E torzító kognitív folyamatokra vezethető vissza, hogy a dühös résztvevők – szemben a szomorúságot átélt nyomozókkal – csakis az előzetes hipotézisüket megerősítő tanúvallomás alapján döntötték el azt, hogy ki lehetett a tettes. Ask és Granhag eredményéből levonhatjuk azt a következtetést, amely szerint, túl az 1. ábrán feltüntetett összefüggéseken, az *elfogultság megerősítésére visszavezethető téves, elfogult nyomozói döntések hátterében találjuk a dühöt* is. Ezzel szemben, a szomorú állapotban végzett nyomozói intellektuális tevékenység árnyaltabb feldolgozási folyamatokat tesz lehetővé, ezért nagyobb eséllyel várható elfogulatlanul meghozott, a tényeken, bizonyítékokon alapuló szakmai döntés.

Az egocentrikus perspektíva felvétel

Egocentrikus perspektíva felvételtől (BARON-COHEN–LESLIE–FRITH 1985; BIRCH–BLOOM 2004; BIRCH–BLOOM 2007; KEYSAR et al. 1998; KEYSAR et al. 2000; KEYSAR–LIN–BARR 2003; PIAGET–INHELDER 1956) beszélünk, amikor

annak megítélésekor, hogy egy másik személy aktuálisan milyen mentális tartalmakkal rendelkezhet (tudás, vélekedés, vágy, szándék, érzelem) a megítélő a saját nézőpontjára, észleléseire, következtetéseire, egyszóval, a saját mentális állapotaira hagyatkozik. Abból indul ki, figyelmen kívül hagyva a másik embernek a sajátjától eltérő helyzetét, állapotát, információszerzési lehetőségeit. Így téves következtetésekre juthat a partner valós mentális tartalmairól.

Mindazon esetekben, amikor az egocentrikus perspektívaelfelvétel a másik személy informáltsága, ismeretei, azaz a vélekedései kapcsán jelenik meg, a „*tudás átka*” (CAMERER–LOEWENSTEIN–WEBER 1989) néven ismert jelenséggel állunk szemben. A tudás átka nem más, mint a saját tudásunk irányában létrejövő elfogultság. A megítélő ilyenkor a számára rendelkezésre álló információkból indul ki, azt feltételezve, hogy amit ő tud, azt a másiknak is biztosan tudnia kell.

Tételezzük fel, hogy a nyomozó ismeretekkel rendelkezik a történetről, egyszersmind érdekében áll, hogy a tanúnak vagy a gyanúsítottnak is tudomása legyen ezekről. (Természetesen nem oly módon, hogy maga a nyomozó informálja őket.) Ezért úgy gondolhatja, hogy a vallomástevőnek például látnia, hallania kellett a kérdéses mozzanatot vagy egyéb forrásból származóan, de tudnia kell a történetekről. Azonban számos esetben a tanú vagy a gyanúsított valójában nem lehetett informált. Amennyiben a nyomozó mégis kitart e prekoncepciója mellett, úgy azt mondhatjuk, hogy nem veszi figyelembe a másik információszerzési helyzetét, perspektíváját. A vallomások igazságtartalmának megítélésében a kihallgatót ilyenkor a saját tudása, informáltsága vezérli – és vezeti félre.

Legújabbán a vallomások értékelésének folyamatában megjelenő tudás átka jelenség lehetséges okait kezdték vizsgálni. Kiderült, hogy a morális közmegítélés szerint relatíve csekélyebb, illetve nagyobb súlyúnak tekintett fiktív bűncselekmények – bolti lopás szemben a pedofil elkövetéssel – kontextusában miként alakult a nyomozók gyanúsítottal összefüggésben álló perceptuális perspektívaelfvétele. A kísérleti eredmények szerint a morális tartalmát illetően semleges ingeranyaggal szembesülő kontrollcsoporttal összehasonlítva csak a pedofil feltételben részt vett nyomozók perceptuális perspektívaelfvétele lett szignifikáns mértékben egocentrikusabb, vagyis eltolódott a saját észlelői perspektívájuk irányába. (FOGARASI–GERZSENYI–VARGA 2018) Tévesen azt feltételezték, hogy amit ők biztosan tudnak (mert hallották), azt jó eséllyel a lehetséges elkövetőnek is tudnia (hallania) kellett. Tehát *a morális értelemben súlyosan elítélhető cselekményt elkövető (fiktív)*

gyanúsított informáltságának valószínűségét a nyomozók pontatlanul becsülték meg. A pedofil feltétel ingeranyaga a résztvevőkben döntően négyféle érzelmet generált: felháborodás, meglepetés, kíváncsiság és zavarodottság. Empirikus bizonyíték (FOGARASI–MÁTHÉ 2018) szól amellett, hogy ebben az érzelmi közegben a *meglepetés* akkor lehet felelős az egocentrikus irányba eltolódott perceptuális perspektíafelvételi hatásért, amennyiben a személyek által a meglepetéssel egyidejűleg átélt, akár erős felháborodásukat az érintettek pusztán elhitették magukkal, miközben az nem volt „valódi”, hanem tényleges fiziológiai reakciók hiányában megjelenő, úgynevezett másodlagos vagy „mintha” érzelem. (HARRIS–KATKIN 1975) Ezzel szemben, a résztvevők azon csoportjában, ahol a bemutatott jelenet hatására létrejött felháborodás valódi, elsődleges érzelem volt, a felháborodást kísérő meglepetés már nem magyarázta meg a perspektíafelvétel alakulásában megfigyelhető variációt; azt kizárólag a valódi felháborodás szerepével értelmezhetjük. Úgy tűnik, hogy legalábbis az említett négy érzelmi minőséget magába olvasztó élményegyüttes mellett az *intenzíven átélt elsődleges felháborodás okolható a nyomozóknál bekövetkezett egocentrikus vélekedéstulajdonítási hatásért.* (FOGARASI–MÁTHÉ 2018)

Az elfoglaltsággal érdekes kettős kapcsolatban áll a *kíváncsiság* élménye. Abban az esetben, ha a bemutatott ingeranyag által kiváltott kíváncsiság fiziológiai reakciókkal egybeforrva jelent meg, az élmény a perceptuális perspektíva felvételével ugyan csak marginálisan, de negatívan korrelál. Az eredmény összhangban van azzal az intuitív várakozással, amely szerint minél intenzívebben van jelen az érzelmesen megélt kíváncsiság, az annál szorosabban jár együtt a másik ember, a partner nézőpontjának elfogulatlan felvételével. Másfelől, az autonóm válasz nélkül megélt kíváncsiság kivételesen szoros, pozitív korrelatív viszonyban áll a perceptuális perspektíafelvétel változójával. Az összefüggés arra enged következtetni, hogy minél intenzívebb a „csak” kognitív élményként megélt kíváncsiság, az annál inkább együtt jár a perceptuális perspektíafelvétel egocentrikus irányú eltolódásával.

Civilekkel végzett kísérleti munka (TODD et al. 2015) világított rá egy további érzelem-fajtának a sikeres perspektíafelvételt torzító/akadályozó szerepére: nevezetesen a *szorongás* is ilyen hatást fejt ki. Az eredményt – annak univerzális jellege miatt – minden további nélkül vonhatjuk be a nyomozati információk elfogulatlan feldolgozását a tudás átka jelenségén keresztül aláásní képes érzelmi tényezők sorába.

Összefoglalva azt látjuk, hogy a nyomozati cselekmények – de különösen a vallomások értékelése – során a másik fél sajátos perspektívájának felvételét igénylő információfeldolgozási folyamatok önkéntelenül megjelenő elfogultságában az alábbi érzelmi minőségek játszanak szerepet:

- a szorongás;
- a meglepetés – ha azt nem kíséri intenzív, elsődleges felháborodás;
- az intenzív, elsődleges felháborodás;
- a kíváncsiság – ha autonóm reakciók nélkül jelenik meg.

Információ-visszaszerzés és -feldolgozás a kihallgatások során

A kényszervallatás és a szélhámós játszma

A rendőri piszkoseszköz-használat egyik, Klockars (1980) által elemzett, legjellemzőbb típusa az úgynevezett „piszkos Harry” probléma, amely a rendőri munkában előforduló tipikus „a cél szentesíti az eszközt” megfontoláson alapuló törvénytelen rendőri akciókra utal. Mint kifejti, ez egy olyan morális csapdahelyzet, amelyben a rendőr akár alkalmazza a piszkos eszközöket, akár nem, mindenképpen amorálisan jár el. Amennyiben a kialakult konkrét bűnügyi, közbiztonsági helyzet megoldása nem tűr halasztást, és/vagy morális értelemben vitathatatlanul kényszerítő erejű, a rendőr a cél elérése érdekében kénytelen morálisan kifogásolható eszközhöz nyúlni. A törvényes út betartásának esetleges választása viszont minimálisra csökkentené, vagy éppen ellehetetlenítené a morálisan kíváncsatos pozitív cél teljesítését. Azokban a helyzetekben, ahol a rendőr nagy bizonyossággal tudja, hogy a cél – például életmentés – eléréséhez szükséges információval a meg nem engedett eszközökkel vallatott gyanúsított (például az emberrabló) bizonyosan rendelkezik, akkor Klockars szerint morálisan igazolható a rendőr eljárása. Fordítva: ha tartózkodna a törvényileg tiltott eszközök felhasználásától – praktikusán ez majdnem kizárt –, akkor viszont a rendőr annak morális ódiumával kényszerülhet szembenézni, hogy nem tett meg mindent a morálisan helyeselt cél, például emberéletek mentése érdekében. Ez a „piszkos Harry” probléma feloldhatatlan morális csapdája. Klockars (1980) találó megfogalmazásában ekkor *a rendőr nem lehet egyszerre igazságos és ártatlan*.

De a legtöbbször nem ez a helyzet. A gyanúsított megtalálásáig vezető út sokszor ártatlannak bizonyuló emberekkel szemben is alkalmazott törvénytelen, piszkos rendőri eszközök bevetésén keresztül vezet. Az ilyen esetekben a rendőr nemcsak az ártatlanságát veszti el, de egyúttal eljárása már morálisan kifogásolható, mert nem igazságos. A *kényszervallatás* ettől kezdve már nem írható le „piszkos Harry” problémaként. Klockars azt valószínűsíti, hogy a bűnelkövetés mikéntjére vonatkozó, szerinte általánosan jelen lévő rendőri információfeldolgozási sémák következményeképpen kialakuló további általánosítás – akivel csak rendőrként összekerül, azok a civilek bűnösök –, megváltoztatja az addig is már használt piszkos eszközök funkcióját és ezzel együtt az alkalmazásukra irányuló rendőri motivációkat. A kétségbevonhatatlan morális megfontolás elvesz, és innen kezdve öncélúan, az erkölcstelen, bűnös, rossz civilek rendőri megbüntetésének, a rendőri igazságosztásnak lesz az eszköze. A szerző álláspontja szerint a „piszkos Harry” problematikába zárt jó cél / rossz eszköz kettőssége ekkor már a rossz cél/ rossz eszköz dimenziójában írható le. (KLOCKARS 1980)

A szerző tehát a piszkos eszközök rendszeres, általános rendőri használatának okait ezek korábbi, praktikusán működőképesnek megélt rendőri tapasztalataiban, valamint a „minden gyanúsított, igazoltatott, intézkedés alá vont személy bűnös kell legyen” gyanúsító előítéletében ismeri fel.

A kihallgatási gyakorlatban mindig törvénytelen kényszervallatásnak mint piszkos eszközhasználati módszernek bizonyos értelemben ellentettje az a kihallgatási praktika, amely a törvényes kereteken belül, de a gyanúsított becsapása révén törekszik a beismerő vallomás megszerzésére. Az alábbiakban Leo elemzésére támaszkodva vizsgáljuk meg ezt a kihallgatási technikát. (LEO 1996a) Bár Leo az amerikai kihallgatási gyakorlatot és kihallgatókat vizsgálta, nincs okunk azt gondolni, hogy a magyar rendőrök (nyomozók, vizsgálók) módszerei és szerepei ne lennének lényegileg hasonlóak.

A szerző – aki gazdag tapasztalati tényanyagra alapozta munkáját – egyik fő megállapítása szerint *a gyanúsított ki hallgatás nem más, mint csalás, a rendőrök szélhámossága*. Szinte pontról pontra mutatja ki a szélhámosok által üzött bűnös cselekedet és a kihallgatási játszma között fellelhető analógiákat, esetenként megfeleléseket, sőt egyezéseket. A Leo által feltárt párhuzam felöleli a valódi szélhámosság véghezvitelének mind strukturális, mind dinamikai, taktikai jellegzetességeit. Ezek szerint a másik ember csőbehúzáson keresztül megvalósuló kihasználása, átverése – szélhámosság esetén a pénz, kihallgatások alkalmával a vallomás megszerzése

érdekében – időben egymást követő fázisokon keresztül zajlik. A kihallgatás mint csalási folyamat felől közelítve ezek a következők:

- a gyanúsított „minősítése, felmérése” (“Qualifying the Suspect”);
- a gyanúsított „művelése”, megdolgozása (“Cultivating the Suspect”);
- a „csőbehúzás” (“Conning the Suspect”);
- a „megnyugtató”, a „lehűtés” szakasza (“Cooling out the Suspect”) következik.

A kezdőfázisban a rendőr, „akár a szélhámos” (LEO 1996a, 266.) nekilát a gyanúsított feltérképezéséhez. Ennek során felméri a másik fél személyiségét, sebezhető pontjait, annak érdekében, hogy kitapogassa, a számos manipulációs lehetőség közül melyik a leginkább célravezető.

A sértett – és a kihallgatott – sikeres megdolgozása után a tényleges csalási-csőbehúzási fázis mintegy egybeolvad az előzővel. Eleinte, még a második szakaszban a szélhámoshoz hasonlóan a rendőrnek is arra kell törekednie, hogy a helyzet és a személy felett kontrollt tudjon gyakorolni. Célja, hogy a gyanúsítottnál egy olyan, a rendőr irányába megnyilvánuló függő állapotot hozzon létre, amely egyúttal a neki történő alárendelődés élményét is előidézi. Ennek érdekében a nyomozó „a háttérből óvatosan irányítja a kihallgatás fizikai és szociális aspektusait”. (LEO 1996a, 269.) Pozitív és negatív megerősítéseket alkalmaz, hogy a gyanúsított a kihallgatójával kényszerítőnek érezze az együttműködést. Kihasztnálja a másik fél elismerés és egyetértés utáni szükségletét „miközben kommunikálja a gyanúsított attitűdjei és érzelmei feletti kontrollját”. (LEO 1996a, 266.) Teszi mindezt például olyan formában, hogy amikor a másik úgy tűnik, igazat mond, a rendőr dicséri őt, még bókol is neki, vagy a testmozgásával és a téri távolság változtatásával kontrollálja a gyanúsított érzéseit.

Talán leglényegesebb mozzanat e feszültségekkel teli helyzetben, hogy a nyomozó önmagát a gyanúsított szövetségeseként állítja be, mint akinek az a célja, hogy a gyanúsított által elmondottakat a lehető legkedvezőbb beállításban továbbítsa először az ügyész felé, majd azon keresztül a bíróság színe elé. A gyanúsítottéval közös érdekét hangsúlyozza, ami pedig nyilvánvalóan nem igaz, hiszen a rendőr érdeke nem más, minthogy „partnere” őszinte és persze beismerő vallomást tegyen, hiszen biztosan bűnös.

A legtöbb gyanúsított elhiszi, hogy helyzete, élete és kilátásai jobbra fordulhatnak, ha elfogadja a rendőr által felkínált üzletet: sorsa jobbra fordulásának ára a vallomástétel, az őszinteség. A rendőr a vallomásért cserébe a reményt kínálja fel a gyanúsítottnak, őszintének ható, meggyőző

formában – amiből pedig semmi sem válhat valósággá, és ezt a legjobban maguk a rendőrök tudják.

A záró szakaszban, a beismerő vallomást követően a rendőrök többszörsően és rendkívül udvariasan arról biztosítják az „ügyfelet”, hogy a legjobb megoldást választotta, minden elismerésük az övé. Nem világosítják fel a játszma valódi természetének mibenlétéről. A szélhámos sem teszi, ő is hasonlóképpen jár el áldozata megrövidítését követően.

Ugyanúgy, mint a csaló szélhámosok esetében, „a kihallgatási stratégiák alapvetően a manipuláción és a bizalommal való visszaélésen alapulnak” – írja Leo. (1996a, 280.) A kihallgatást lefolytató hatalma abban rejlik, hogy döntően képes befolyásolni a gyanúsított helyzetmeghatározását, azaz a kihallgatási helyzet számára adott jelentését, valóságát. Ennek a jelentésnek fő eleme az az illúzió, hogy a rendőr és a gyanúsított között kialakult viszony nem ellenséges, hanem inkább szimbiotikus jellegű. A rendőr a másikkal fűződő viszonyát és az eljárásban betöltött tényleges súlyát mintegy misztifikált formában kommunikálja áldozata felé (az igazságszolgáltatás folyamatában nem a kihallgató a legfontosabb hivatalos személy). Ennek érdekében nem riad vissza a manipulációs, becsapási, félrevezetési és rábeszélési technikák változatos formáinak alkalmazásától (részletesen lásd *A hamis beismerő vallomások pszichológiája* című alfejezetben).

Leo azonban nemcsak a szélhámosság, valamint a kihallgatási folyamat dinamikája és egyes fázisai közötti megfelelést állítja, de alapvető vonatkozásokban az e tevékenységet végző rendőrök és a szélhámosok személyisége közt is párhuzamot von. Úgy a szélhámosnak, mint a rendőrnek szüksége van arra, hogy tettét igazolja, racionalizálja. Mindkét csoport képviselői – véli Leo – célpontjaik személyiségi sajátosságairól és cselekedeteik bűnös ismérveiről alkotott reprezentációk alapján oldozzák fel magukat az általuk alkalmazott csalások, manipulációk és a másik bizalmának elárulása okán rájuk háruló felelősség alól. A kihallgató rendőrök, mivel gyanúsítottjaikat konok hazudozóknak, manipulátoroknak és bűnözőknek tartják, saját viselkedésüket gyakorta azzal igazolják – hasonlóan a szélhámosokhoz –, hogy az pusztán gyanúsítottjaik viselkedésének visszatükrözése.

Ne feledjük, a projekciónak ez a szép esete a gyanúsítottakra vonatkozik! Tehát azokat látják a kihallgató rendőrök lényegében „lealjasult” bűnözőknek, akikről de facto nem tudható, bűnösök-e egyáltalán, vagy éppen teljesen ártatlanok. Ez még akkor is igaz, ha a gyanúsított beismerő vallomást tesz, hiszen dokumentált esetek bizonyítják, hogy éppen a rendőri csapdaállítások, ravasz trükközések következtében hamis beismerő

vallomások éppúgy előfordulnak. Persze, a rendőrök ezt nem fogadják el, azt gondolják, csak a bűnös, bectelen ember dőlhet be nekik.

Jelentősége miatt az alábbiakban közelebbről is szemügyre vesszük a hamis beismerő vallomások kérdését.

A hamis beismerő vallomások pszichológiája

Az előző alfejezetben bemutattunk két olyan kihallgatási módozatot, amelyek segítségével a rendőrök vagy a titkosszolgálatok munkatársai beismerő vallomásokat csikarhatnak ki. A kihallgatott gyanúsítottak több mint 60%-a tesz beismerő vallomást. (LEO 1996b) Nem véletlen, hogy a beismerő vallomásoknak a rendőrök oly nagy jelentőséget tulajdonítanak. A kérdés csak az, hogy e vallomások az igazságot tükrözik-e, vagy hamis „beismerések”. Utóbbi esetben jó eséllyel egy ártatlan ember kerül a bíróság (esküdtszék) elé, majd akár börtönbe. A valódi tettes pedig büntetlenül marad.

Amint azt Leo (2008) az amerikai kihallgatókkal összefüggésben megjegyzi, a legtöbb emberhez hasonlóan a bűnügyi szakemberek is azt gondolják, hogy minden beismerő vallomás igaz, ezért mindenki, aki beismerő vallomást tesz, az egyúttal ténylegesen bűnös. A nyomozók e meggyőződésében osztoznak a büntető igazságszolgáltatás folyamatának további szereplői is: az ügyészek, a védők, a bírók és – amennyiben vannak – a laikus esküdtek. (LEO 2008) Valamely, részleteket magában foglaló beismerő vallomás aztán olyan hatékonyan képes vezérelni az igazságszolgáltatási procedúra során a döntéseket, hogy sokszor még a vallomásnak ellentmondó bizonyítékok sem képesek megingatni a vádlott bűnösségéről kialakult vélekedést. (LEO–OFSHE 1998) Leo példaképpen említi azt az esetet, amikor egy nem egyértelmű, bizonytalan személyazonosítási eredményt a beismerő vallomás meglelte esetén a vádlott bűnössége mellett szóló további bizonyítékként veszik számításba. Miközben, ha nem állna rendelkezésre beismerés, a gyenge lábakon álló tanúvallomást minden bizonnyal még csak figyelembe sem vennék a bizonyítási eljárásban. (LEO 2009) A szóban forgó összefüggést egyértelműen azonosíthatjuk a korábban részletesen taglalt elfogultság megerősítése hatásaként. Egy idevágó kutatás eredményeiből az derült ki, hogy 60, a későbbiekben igazolhatóan hamis beismerő vallomást tévő ártatlan ember 73%-át a bíróság bűnösnek találta, és – tévesen – elítélte az érintetteket. (LEO–OFSHE 1998; LEO–OFSHE 2001) Egy további kutatás (DRIZIN–LEO 2004) 125 hamis beismerő vallomás kapcsán

az arányt 81%-osnak találta, ami annyit tesz, hogy tíz, valójában hamis beismerő vallomást tévő gyanúsított közül nyolcat a bíróság (esküdtszék) is – tévesen – elkövetőként azonosított. Rendőri szempontból ezek szerint 73–81%-os a „találati” arány. Létezik-e ennél hathatósabb visszaigazolása a beismerő vallomások primátusának?

A hamis beismerő vallomások típusai

Két, pusztán a megnevezéseiben eltérő tipológia alapján (KASSIN–WRIGHTSMAN 1985; LEO 2008) az alábbi hamis beismerővallomás-típusok között tehetünk különbséget:

- az önkéntes; (KASSIN–WRIGHTSMAN 1985; LEO 2008)
- a együttműködő (compliant) (KASSIN–WRIGHTSMAN 1985) vagy kikényszerített-együttműködő; (LEO 2008)
- a rábeszél (persuaded) (KASSIN–WRIGHTSMAN 1985) vagy kikényszerített-belsővé tett (coerced-internalized). (LEO 2008)

A rövidebb jelölési metódus használata miatt a továbbiakban a Leo-féle megnevezésekre hivatkozva (LEO 2008) elemezzük a hamis beismerő vallomások kérdését.

1. Az *önkéntes* típusú hamis beismerések sajátja, hogy azok nem a kihallgatási procedúra következtében születnek meg. (LEO 2008) Azaz, a kihallgatási szituációtól függetlenül állnak elő. Számos tényező hatására tehet valaki hamis önkéntes beismerő vallomást, de a leggyakrabban valamely pszichésen zavart állapot vagy pszichiátriai zavar húzódik meg a háttérben. (LEO 2009) Azonban részletesen nem foglalkozunk a hamis beismerő vallomások e fajtájával. Ennek nemcsak az az oka, hogy – mint említettük – azokat aktív rendőri közreműködés nélkül teszik meg az érintettek, hanem elsősorban az, hogy az önkéntes típusú hamis beismerő vallomásokat a nyomozók sokkal kételkedőbben fogadják, azoknak nehezebben adnak hitelt, ahhoz képest, ahogyan a kihallgatási folyamat során tett beismerő vallomásokhoz viszonyulnak. (LEO 2009; GUDJONSSON 2003) Ezért e hamis beismerések lényegesen kisebb valószínűséggel vezetnek tévútra a nyomozást, és azon keresztül a büntető igazságszolgáltatás egész folyamatát.

2. Az *együttműködő* hamis beismerővallomás-típus mindhárom forma közül a leggyakoribb. (LEO 2009) Lényegi ismérve, hogy a vallomástevő tudatosan cselekszik így. *Tisztában van azzal, hogy valójában ártatlan*, és a vallomásában foglaltak tényellentétesek. A kérdés azonnal adódik:

ártatlansága ellenére akkor miért tesz önmagára nézve akár súlyosan terhelő, hamis beismerő vallomást valaki? Nos, a válasz a kihallgatásokon a nyomozók által gyakorta alkalmazott pszichológiai kényszerek hatásában rejlik. Mivel *a pszichológiai kényszerek az együttműködő hamis beismerő vallomások leggyakoribb okai*, (LEO 2009; KASSIN 1997) indokolt, hogy mibenlétükkel alaposabban is megismerkedjünk.

Rendőri pszichológiai kényszereknek nevezzük azokat a kihallgatási technikákat, amelyek mind pszichológiai, mind jogi értelemben eredendően kényszerítő erejű nyílt vagy burkolt fenyegetéseket és ígéreteket foglalnak magukban, vagy amelyek révén a gyanúsítottban az a benyomás alakul ki, amely szerint nincs más választása, minthogy eleget tegyen a nyomozó elvárásainak. (LEO 2009; OFSHE–LEO 1997) Az első megközelítés részben olyan, „hagyományos” kényszerítő technikákat ölel fel, mint a gyanúsított fizikai bántalmazása (lásd *A kényszervallatás és a szélhámos játszma* című alfejezetet), az étel, ital, alvás vagy a tisztálkodási lehetőség megvonása, a magánzárkában tartás, a gyanúsított kimerüléséhez vezető kihallgatási metodikák. Mindezen kényszerítő eszközök tiltottak. Manapság kifinomultabb eszközökhöz nyúlhatnak a nyomozók.

2.a. Beismerő vallomás esetére például az ügy elnézőbb kezelését, netán az előzetes fogva tartásból történő szabadulás lehetőségét kínálják fel (lásd *A kényszervallatás és a szélhámos játszma* című alfejezetet), vagy épp ellenkezőleg, arról biztosítják a kihallgatottat, hogy a beismerés elmarádása sokkal nyersebb, alkalmasint sokkal durvább rendőri bánásmódot von majd maga után. A rendőri ígérek egyik tipikus esete, amikor a nyomozó azt hazudja a gyanúsítottnak, amely szerint beismerő vallomásának nem lesznek büntetőjogi következményei. Biztosítja afelől, hogy amit – a nyomozó szerint – elkövetett, azt önvédelemből tette vagy véletlen baleset volt. A következménynélküliségről meggyőzött ártatlan kihallgatott pedig készséggel elmondja azt, amit kihallgatója hallani akar. Reményei szerint így menekülhet ki a súlyosan stresszes kihallgatási és – egyáltalán – rendőrségi eljárás kínjai alól. Azt gondolja, hogy a hamis beismerő vallomásuk megtétele után az őrizetből kiengedik. A következményeket maga után nem vonó hamis önvádban való, tévedésen alapuló hit egyik szép példaként tarthatjuk számon a 2. szövegdobozban olvasható esetet. (DAVIS–LEO 2010)

2.b. A rendőri pszichológiai kényszerítő technikák másik csoportját alkotják azok a nyomásgyakorló módszerek, amelyek alkalmazása révén a nyomozók elhiteket a gyanúsítottakkal, hogy tekintettel a szorult helyzetükre, nincs más választásuk, mint teljesíteni a kihallgató elvárását, és meg

kell tenniük a beismerő vallomásukat. (LEO 2009) A rendőrök meggyőzik az előzetes letartóztatás miatt stresszhelyzetben lévő, rettegő, kimerült gyanúsítottat, hogy minden kétséget kizáróan már be is bizonyosodott a bűnössége, ártatlanságában senki sem fog hinni, ezért, ha tagad, azzal csak a saját helyzetét tenné még kedvezőtlenebbé. A gyanúsítottakban ilyen körülmények közepette kényszerítő erővel alakul ki az a téves képzet, hogy amennyiben enged az autoritást megtestesítő nyomozó követelésének, akkor végre megszabadulhat legalább az elviselhetetlen feszültségeket generáló kihallgatási szituációból, de jobb esetben akár még szabadon is engedhetik. Megtörik, és engedve a kényszernek, hamis beismerő vallomást tesz.

2. szövegdoboz

Ted Bradford hamis beismerő vallomása

A kihallgatott férfit nemi erőszak elkövetésével gyanúsították. Valójában ártatlan volt. A nyomozó azt állította, hogy a rendőrség birtokában van az elkövető DNS-mintája, amelyről azt gondolja, hogy Bradfordé. A nyomozó elhitette a gyanúsítottal, hogy nyugodtan tegyen beismerő vallomást, hiszen, ha a DNS-vizsgálat mégis tisztázza őt, akkor a vallomásának semmilyen következménye sem lesz, és ejtik ellene a gyanúsítást. A hosszú kihallgatástól kimerült férfi mindezt elhitte a nyomozónak, bízott abban, hogy hamarosan kiengedik az őrizetből, és hamisan vallott önmagára. Valójában semmilyen DNS-minta nem állt a hatóság rendelkezésére.

Viszont a hamis beismerő vallomása következtében a férfit ártatlannul elítélték. Később kiderült az igazság, és akkor szabadon engedték.

A pszichológiai kényszerítő praktikák hamis beismerések kinyerését előidéző hatékonyságát laboratóriumi, tehát mesterséges helyzetben is sikerült alátámasztani. (DAVIS–LEO 2010; DAVIS–LEO–FOLLETTE 2010) A kísérletekben egyetemi hallgatók vettek részt. Egy szexuális erőszak elkövetésével összefüggésben álló, valódi kihallgatáson elhangzottakból állítottak össze egy néhány oldal terjedelmű átiratot. A kihallgatás során a nyomozó változatos pszichológiai kényszerítő eszközöket vetett be. A résztvevők az anyagot elolvasták, majd arra kérték őket, hogy képzeljék magukat az ártatlan gyanúsított helyébe, és mondják el, mit tanácsolnának neki, hogyan viselkedjen a kihallgatás folytatása során. A felkínált négy lehetséges „tanács”,

azaz válaszlehetőség a következő volt: tagadja meg a további válaszadást, és kérjen ügyvédet; működjön együtt, de ne tegyen beismerő vallomást; ismerjen el testi érintést, de azt véletlen, akaratlan mozdulatnak állítsa be; végül, tegyen hamis beismerő vallomást. A kísérleti személyek helyzete, mondanunk sem kell, semmilyen vonatkozásban sem volt összehasonlítható egy előzetes letartóztatásban lévő vagy akár „csak” előállított és súlyos gyanúval illetett személy helyzetével és az abból következő lelkiállapotával. Am ennek ellenére az egyik kísérlet résztvevőinek 26%-a abból a megfontolásból javasolta a hamis beismerési opciót, hogy minimalizálható legyen a vád alá helyezés esélye, míg egy másik kísérletben a döntő többség (77%) ugyanezt azért tanácsolta, mert véleményük szerint így, ha egyáltalán meg is vádolnák az ártatlan gyanúsítottat, a vád súlyosságát lehetne minimalizálni. A szerzők az eredményekből két következtetést vontak le: egyrészt, világos, hogy a hamis beismerést tanácsoló résztvevők mentálisan ép személyiségek voltak, ami rávilágít annak a széles körben elterjedt téves felfogásnak a tarthatatlanságára, miszerint hamis beismerő vallomásokat csakis a saját érdekeiket felismerni képtelen, mentálisan zavart vagy egyenesen valamely pszichiátriai betegségben szenvedő gyanúsítottak adhatnak. Valóban, a már hivatkozott, Drizin és Leo (2004) nevéhez köthető kutatás eredményei azt tárták fel, hogy a hamis beismerő vallomást tett személyek 70%-a mentálisan ép volt. Másrészt, az összességükben mentálisan egészséges résztvevők választása még egy ilyen viszonylag stresszmentes helyzetben is jól példázza, hogy a rendőri kényszerítő eszközök alkalmazása milyen ellenállhatatlan módon alakítja ki a gyanúsítottakban azt a helyzetértelmezést, amely szerint a hamisan tett beismerő vallomás lehet az egyetlen választási lehetőség, amelynek révén a számukra jogi értelemben optimális kimenetet el tudják érni. Tudjuk azonban, hogy ez a kényszerítő erejű értelmezés alapjaiban téves és önveszélyes.

3. A hamis beismerő vallomások harmadik formája az együttműködő típusúnál jóval ritkábban megjelenő *rábeszélt* hamis beismerő vallomás. Fő ismerve, hogy az ilyen beismerést megtevő ártatlan gyanúsított első hallásra talán alig hihetően, de *átmenetileg el is hiszi, hogy valóban ő a tettes*. Ekkor tehát az a helyzet áll elő, hogy a kihallgatási procedúra mindkét főszereplője, azaz a nyomozó és a gyanúsított is osztozik abban a meggyőződésben, hogy a gyanúsított az elkövető. Mindketten tévednek. Leo (2009) megállapításai nyomán haladva tekintsük át, milyen folyamat vezethet el odáig, hogy egy valójában ártatlan ember a kihallgatás eredményeképpen ott és akkor elhiggye magáról, hogy bűnös.

Pszichológiai értelemben a rábeszélte típusú hamis beismerő vallomások lényege, hogy a nyomozó az általa alkalmazott kihallgatási taktika révén a gyanúsítottat elbizonytalanítsa abban a meggyőződésében, hogy ha nincsenek emlékei a vizsgált cselekménnyel összefüggésben, akkor értelemszerűen nem is lehet ő maga a tettes. A nyomozók a gyanúsítottban létre kívánják hozni a „valamiért nem tudok visszaemlékezni a történetekre” dilemmáját, majd arra törekednek, hogy a hiányzó emlékek ellenére a személy már valószínűnek tartsa a saját bűnösségét.

Az idáig elvezető folyamat *három, egymásra következő lépésben* valósul meg. Az *első* fázis végére a gyanúsított elkezd kételkedni saját ártatlanságában.

3.a. A kihallgatás kezdetén még jogosan úgy véli, hogy kihallgatója alapvető tévedésben van, és ő, a gyanúsított, erről hamarosan meg tudja majd győzni a rendőrt. De nem tudja. A kimerítő, pszichológiai kényszereket felvonultató kihallgatása során a nyomozó folyamatosan hazugsággal vádolja őt, védekezését azonnal visszaveri, és ismételten azt hangoztatja, hogy cáfolhatatlan bizonyítékok támasztják alá bűnösségét. A gyanúsított elé tárt bizonyítékok sokszor nem valódiak. A kihallgatás e szakaszában az ártatlanul kihallgatott egyik tudattartalma továbbra is az, hogy mivel nincsenek emlékei a cselekményről, ebből következően nem lehet ő maga az elkövető. Ám megfogalmazódik benne egy további tudáselem is: úgy gondolja, hogy a jelek szerint a hatóság viszont megalapozott bizonyítékokkal rendelkezik a bűnösségről. A két tudattartalom között ellentmondás feszül, amelyet a kognitív disszonanciából eredő feszültségként ismerhetünk fel. A disszonáns feszültség feloldása/csökkentése az adott feszítő helyzetben pedig csak úgy lehetséges, ha a személy feladja az első reprezentációjában foglalt, addig nyilvánvalónak megélt összefüggést: annak ellenére, hogy a kérdéses esettel kapcsolatban nincsenek emlékei, mégis, lehet, hogy valójában ő a bűnös.

3.b. A *második* kihallgatási lépés éppen e disszonáns feszültség feloldásához „segíti hozzá” a kihallgatottat. A nyomozóknak meggyőzően kell elhittetniük az általuk bűnösnek tartott gyanúsítottjaikkal, hogy az emlékezeti anyag hiánya egyáltalán nem zárja ki az elkövetés tényét. Megcsinálták anélkül, hogy a tettükre emlékeznének. A cél elérése érdekében a nyomozók szinte a klinikai szakpszichológusok szerepébe bújva, észszerű pszichológiai magyarázatokat kínálnak fel, amelyek bármelyike valóban alkalmas a memóriatartalom hiányának racionalizálására. A skála a pillanatnyi eszméletvesztés jelenségétől az elkövetett bűncselekmény traumatikus

hatására bekövetkezett emlékezetkihagyásig számos lehetséges pszichologizáló értelmezést ölelhet fel. A cselekmény körülményeire vonatkozó amnéziája így az ártatlan ember szemében már érthetővé lesz. A disszonáns feszültség feloldva, így most már nincs semmi akadálya annak, hogy – bár kételkedve, bizonytalansággal terhelt – higgyen a saját bűnösségében. Ekkor megteszi a hamis beismerő vallomását.

3.c. Az ártatlan személy vesszőfutásának azonban ezen a ponton még nincs vége. Ugyanis a nyomozók nem elégedhetnek meg a pusztán „igen, én tettem” beismeréssel, mert a vád megalapozása érdekében szükségük van a cselekmény elkövetésének részleteire, a körülmények, motívumok mibenlétének a gyanúsítottól származó elbeszélésére. A cselekmény beágyazása valamely részletgazdag, koherens történetbe szinte kényszerítő erővel látatja az igazságnak megfelelőnek a beismerést, nemcsak a nyomozók, de az ügyészek, bírók, a média és az esküdtek számára is. (LEO–OFSHE 1998) Nem lehet könnyű feladat egy ilyen sztori konstruálása/konstruáltatása, lévén a rendőrök által bűnösnek vélt személy valójában ártatlan. A rábeszélte hamis beismerővallomástípus teljességéhez vezető út eredményesen végrehajtott harmadik lépése azonban megoldja ezt a nyomozati problémát.

E harmadik lépést a *beismerés utáni narratíva* fázisának nevezzük. (LEO 2009) A cselekmény elkövetését hitelesítő történet gyanúsítottal közös konstrukciójából a nyomozók alaposan kiveszik a részüket. Érthetően, hiszen aktív szerepvállalásuk nélkül nehezen állhatna össze az a történet, amelylyel kapcsolatban a történet elbeszélőjének – a gyanúsítottnak – nincsenek, nem lehetnek emlékei. A nyomozók ezért elfogadható indítékot kínálnak fel az el nem követett cselekmény magyarázatául, amit az ártatlan személy most már készségesen magáévá tesz. A történetekre vonatkozó részleteket hoznak kihallgatottjuk tudomására, vagy legalábbis sugalmazzák azokat. Így hozza létre nyomozó és gyanúsított együttesen a rendőri megítélés szerint kívánatos, beismerést követő, értelmező sztorit. Mire előáll a kerek történet, a gyanúsított már nemcsak azt valószínűsíti, hogy emlékek hiányában is minden bizonnyal ő lehetett a tettes, de azt is tudni véli, miért és hogyan lett elkövetővé.

A rendőri manipuláció most ismertetett esete ugyanakkor a rábeszélte hamis beismerő vallomásokhoz kapcsolódó történetek nyelvi sajátosságai-ban ölt testet: a releváns emlékenyomokkal nem rendelkező gyanúsítottak többnyire feltételes módon fogalmazzák meg mindazt, amit kihallgatójuk hallani akar tőlük. Olyan nyelvi fordulatokat használnak, mint például „én tettem”, „azért követhettem el, mert...”, és így tovább. Mindez a valójában

bennük továbbra is meglévő bizonytalanságuk nyelvi leképeződése, amit Ofshe és Leo (1997) a konfabuláció nyelvтанának nevez.

A rábeszélrt hamis beismerések mögött kitapintható lelki folyamatok és tartalmak, azok konfabulált, énidegen sajátosságai miatt rövid ideig léteznek. Az ebbe a körbe tartozó hamis beismerő vallomásokat a gyanúsítottak sokszor még a kihallgatás során visszavonják, vagy a kihallgatást követően, az extrém stresszhelyzet elmúltával teszik azt meg.

Csakhogy, akkor már késő...

Felvetődik a kérdés, hogy a nyomozók mely tényezők felbukkanása esetén konstruálják meg egy mégoly ártatlan emberről is a bűnösség határozott preconcepcióját? A bűnösség előfeltevése, majd az ahhoz való ragaszkodás – láttuk – jelentős következményeket von maga után: a beismerő vallomás kinyerése érdekében a rákövetkező kihallgatásokon a kényszerítő technikák rendőri megítélés szerint nélkülözhetetlen alkalmazását éppen a preconcepciót alkotó bűnösségi feltételezés vezérli. (DAVIS–LEO 2006)

Az ártatlan ember bűnösségéről alkotott téves előfeltevés egyik oka a gyanúsított kezdeti tagadása, amelyet a nyomozók sokszor hazugságként értelmeznek. Hiszen a nyomozók önmagukról azt gondolják, hogy kiváló „hazugságdetektorok”, akik a gyanúsított verbális és nonverbális megnyilvánulásai alapján csalhatatlanul képesek különbséget tenni az igazmondás és a hazugság között. (LEO 2009) Ha pedig úgy ítélik meg, hogy a gyanúsított hazudik, akkor ebből önként adódik a következtetésük: bűnösnek kell lennie. Csakhogy a kihallgatók tévesen vélik magukat profi hazugság-leleplezőknek. Nyomozókkal végzett vizsgálatok eredményei arról tájékoztatnak, hogy a nem rendőri populációval megegyezően a nyomozók is pusztán a véletlen szintjén tudták megkülönböztetni a bűnösség tagadásának igaz vagy hamis voltát. (HARTWIG et al. 2004; KASSIN–FONG 1999) Ahogy Leo (2009, 334) fogalmaz, „rutinszerűen vonnak le hibás következtetéseket”. Az igaz és hamis állítások megkülönböztetésére alkalmasnak gondolt úgynevezett viselkedésanalízis-interjútechnika alkalmazása során sem javult a teljesítményük: a nyomozók a véletlen szint körül ingadozó, 45–60%-os találati pontosságot értek el. (KASSIN–FONG 1999)

Szintén a bűnösség kezdeti előfeltételezéséhez vezet, ha egy szemtanútól rendelkezésre áll egy mégoly elnagyolt személyleírás a lehetséges elkövetőről, és az ráillik egy, a hatóság látókörébe került, amúgy ártatlan személyre. (LEO 2009) Ugyanez várható, ha a rendőrök azt gondolják, hogy valaki motivált lehetett a tett elkövetésére (DAVIS–FOLLETTE 2002) – lásd Ask nyomozókkal és civilekkel végzett preconcepciómanipuláláson alapuló

kísérletét. (ASK–GRANHAG 2007) Emberölési ügyekben ez lehet az egyik fő oka annak, amiért is a nyomozók a családtagok valamelyikének már rögtön az eljárás kezdetén bűnösséget tulajdonítanak. (LEO 2009)

Az előzetes hipotézis vagy másképpen preconcepció formájában megjelenő bűnösség előfeltevése, együtt e preconcepció elfogult megerősítésére és/vagy a lezárási igény kielégítésére irányuló lelki folyamatokkal, szinte törvényszerűen aktiválja a cél – a beismerő vallomás – elérését szolgáló rendőri kényszerítő technikák alkalmazását. Mint írtuk, hatékonyan: a kihallgatott gyanúsítottak mintegy 60%-a tesz beismerő vallomást. (LEO 1996, 280.)

A probléma csak az, hogy bár a nyomozók meg vannak győződve afelől, hogy megtalálták a bűnöst, mégis, számos esetben még az ítélethozatalt követően sem derül ki, vajon az ítéletet megalapozó beismerés valós tényen alapult-e, vagy hamis volt.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a hamis beismerő vallomások legfontosabb *okai* az alábbiak:

- a gyanúsított által megélt súlyos fizikai és/vagy érzelmi distressz, amely állapotban
- a nyomozó elhiteti a gyanúsítottal, hogy a beismerő vallomás megtételével:
  - megszabadul a kihallgatás és az őrizet elviselhetetlen helyzetétől;
  - a vallomásnak nem lesz kedvezőtlen következménye; sőt,
  - jogi értelemben ez a legkedvezőbb a gyanúsított számára. (DAVIS–LEO 2010)

Kísérletesen is sikerült létrehozni olyan helyzetet, amelyben az ártatlan résztvevők számottevő arányban nemcsak elismerték, hogy „bűnösök”, de sokan közülük ezt el is hitték, sőt, saját, valójában nem létező „bűnös cselekedetük” magyarázataképpen voltak, akik még az „elkövetés” módjára vonatkozó részleteket is konfabuláltak. (KASSIN–KIECHEL 1996; REDLICH–GOODMAN 2003) Kassin és Kiechel (1996) kísérletében két olyan körülményt (változót) manipuláltak, amelyek a hamis beismerő vallomások megtételében gyakorta jelentős szerepet játszanak. Így a valójában hamis, nem létező bizonyítékok gyanúsítottak elé tárásának, valamint az átélt stresszállapot intenzitásának hatásait kontrollálták. A kísérlet során azzal vádolták meg a résztvevőket, hogy miközben a számítógép klaviatúráján a feladatnak megfelelően gépeltek, a tiltás ellenére megnyomták azt a billentyűt, amely a kísérlet adatainak törlését idézte elő (a „bűn”). Valójában a résztvevők semmi ilyesmit nem tettek, és persze, semmilyen „adatvesztés” nem következett be. Ennek

ellenére a személyektől azt kérték, hogy írják alá a felelősségüket elismerő dokumentumot. Akik engedelmesen aláírtak, azok tehát elismerték a nem létező hibájukat, mintegy „hamis beismerő vallomást” tettek. A kísérlet folytatásában a kutatók azonosították azokat a résztvevőket, akik elhitték az el nem követett saját hibájukat, azaz, nem pusztán nyilvánosan behódoltak (aláírtak), de egyúttal azonosultak is a váddal. Végül a hibázást elfogadó, azzal azonosuló résztvevők körében megállapították azok arányát, akik konfabulált, magyarázatul szolgáló részletekkel „támasztották alá” az el sem követett tettüket (hogyan történt?).

Az eredmények szerint a *kontrollcsoportban*, amelynek résztvevői felé nem prezentáltak hamis tanúvallomást – azt mondták, hogy a téves billentyűnyomásnak nem volt szemtanúja –, továbbá a kísérleti manipuláció miatt ártatlanságukban csekély mértékben kételkedhettek (lassan gépelhettek, ezért az csak alacsony stresszt okozott), a *felelősségüket aláírásukkal elismerők aránya 35%-ot* tett ki, akik közül senki sem azonosult az őt illető váddal, és értelemszerűen senki semmit nem konfabulált. A csoport e 35%-ába tartozó személy ugyanúgy tisztában volt azzal, hogy valójában ártatlan, mint a kontrollcsoportban az aláírást megtagadó 65% (a nem behódolók), mégis, ennek ellenére nyilvánosan behódolt.

Velük ellentétben, annak a kísérleti csoportnak a résztvevői, akik egy szemtanú terhelő megnyilatkozásától függetlenül is nagyobb valószínűséggel *kételkedhettek saját ártatlanságukban* (gyors gépelés, magas stresszszint), és még egy szemtanú *hamis, terhelő vallomásával* is szembesülniük kellett (a tanú „látta”, hogy a megvádolt személy megnyomta a tiltott billentyűt), *kivételesen elismerték felelősségüket, és a 65%-uk* azonosult a valójában el nem követett hibájával, azaz *elhitte, hogy hibázott*. Az azonosulók bő fele pedig megalkotta a kitalált, de általuk igaznak tartott történetet, amellyel a történeteket önmaguk számára érthetővé tették. E személyek csoporton belüli aránya 35%-ot tett ki.

Ugyan a kontrollhoz képest a vizsgált függő változók mentén a legmarkánsabb különbségek az imént bemutatott feltételek során alakultak ki, mégis, mind a felelősség elismerése (89%), mind a saját hibával való azonosulás (44%) tekintetében ugyancsak szignifikáns csoportközi különbséghez vezetett már önmagában az is, amikor a résztvevőket a hamis, terhelő tanúvallomással szembesítették. Ezek szerint *egy szemtanú tudatosan hamis vagy téves vallomása még azok közül is képes sokakkal elhívetni, hogy elkövetők, akik pedig a vallomás elhangzásáig sokkal inkább hittek saját ártatlanságukban*.

Az ismertetett kísérletben a felelősség érintettek által tudottan hamis elismerésének ténye analóg az együttműködő típusú hamis beismerő vallomás megtételével. Azon személyek, akik még el is hitték, hogy bűnösök, a rábeszélrt típusú hamis beismerést megtevő gyanúsítottakkal állíthatók párhuzamba. A kitalált részletekkel saját bűnösségüket alátámasztó/értelmező résztvevők pedig a rábeszélrt hamis beismerést követően, a beismerés utáni narratívát a nyomozóval közösen megkonstruáló gyanúsítottak esetét modellálták.

Történetkonstrukció és nyomozati tevékenység

Fejezetünk eddigi részeiben a nyomozati eljárások során a nyomozói történet-konstrukció és -rekonstrukció különböző összefüggésekbe ágyazottan jelent meg. Mivel a sztorik konstruálása nemcsak végigkíséri a nyomozati tevékenységet, de annak pszichológiai értelemben a talán legfontosabb mozzanata, érdemes közelebbről is megismerkednünk ezzel az összetett lelki működéssel, valamint a történetkonstrukciónak a szakértői döntéshozatalra kifejtett lehetséges hatásaival.

A rendőrök sokszor kerülnek olyan helyzetbe, hogy *bizonytalanságban hoznak meg komplex döntéseket*. Az utcán szolgálatot teljesítő rendőrnek épp úgy döntenie szükséges – gyakran egymásnak ellentmondó információk mérlegelése alapján – a kívánatos intézkedés megválasztása felől, mint ahogy a rendőri vezetőknek is alkalmasint bonyolult, nem egyértelmű helyzetben kell, például a követendő nyomozati stratégiák kapcsán állást foglalniuk.

A döntési folyamatok mibenlétének ismérveivel foglalkozó szakirodalom már egész sor, az induktív következtetés fogalomkörébe tartozó elméletet tárt elénk. Ezek mindegyike abból a hallgatolagos alapállásból (ismeretelméleti feltevésből) indul ki, és arra alapozza magyarázatát, hogy következtetéseink és az ezekre épülő döntéseink során a rendelkezésünkre álló – tudomásunkra jutott – valós tényeket és az ezek közti valóságos (létező/létezett) összefüggéseket reprodukáljuk. Az „objektíven” létező, „külső” valóság pszichikus reprezentációjának módozatait feszegetik.

Ezzel szemben fogalmazódott meg Pennington és Hastie (1986) úgynevezett történetmodellje, amely a bizonytalan helyzetekben megvalósuló komplex döntéseket deduktív gondolkodási műveleteknek tekinti. Az alábbiakban bemutatjuk a szerzők által e tárgyban lebonyolított egyik kísérletét, amelynek eredményei arról tájékoztatnak, hogy a kérdéses szituációkban

általában *a szakértői döntések, így a nyomozati tevékenységet folytatóké is, miként születnek meg.*

Történt, hogy az Egyesült Államok egyik kisvárosában egy talán szokványosnak mondható kocsmai szóváltást követően az egyik férfi leszúrta haragosát, aki a helyszínen meghalt. A bírósági (esküdszéki) tárgyalásról videofelvétel készült. Ennek egy kb. öt órába sűrített, a tárgyalássorozat minden lényeges momentumát magában foglaló videóváltozata szerepelt ingeranyagként. A kísérleti személyek „gyakorló” esküdtek köréből kerültek ki. Feladatuk az volt, hogy a felvételt megtekintve fűzzenek a látottakhoz, hallottakhoz kommentárokat, majd – mint az igazi tárgyaláson – hozzanak ítéletet: négyféle jól definiált döntési lehetőség közül választhattak. Ezek magyar viszonyokra átfordítható megfelelői a következők voltak:

- előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés;
- az emberölés nem minősített esete;
- erős felindulásból elkövetett emberölés;
- jogos védelem („nem bűnös” kategória).

A videóanyag természetesen nem tartalmazta a valóságosan meghozott ítéletet.

A húszegynéhány kísérleti személy, bár nem egyenlő arányban, mégis mind a négy lehetséges döntési kategória valamelyikét választotta. Így voltak, akik szerint előre eltervezett gyilkosság történt, míg az ítéleti dimenzió másik pólusán elhelyezkedő „nem bűnös” verzió mellett is több kísérleti személy voksolt stb.

A kísérleti személyektől nyert terjedelmes szövegeket matematikai módszerek felhasználásával elemezték. Kiderült, hogy minden résztvevő a perben elhangzottak alapján megalkotta a cselekményre vonatkozó saját történetét. Bebizonyosodott, hogy *az „ítélet” (a döntés) milyenségét a személyekben összeálló sztorik határozták meg.* A kutatók a négy lehetséges ítéleti kategóriának megfelelően négyféle, egymástól olykor gyökeresen eltérő történettípust azonosítottak. Azaz a „mi, hogyan, miért történt” alapvető jelentőségű kérdésére a kísérletbe vont személyek négy különböző felépítésű és négy különböző jelentéssel felruházott történetet konstruáltak. Az is kiderült, hogy a történetek – és ezeken keresztül a döntések valamely ítéleti kategória mellett – a kísérleti személyek összességére vetítve mindössze 55%-ban támaszkodtak tényszerű bizonyítékokra. *A sztoriösszetevők majdnem fele azonban kitaláció volt.* Amint az az emlékezeti működéssel foglalkozó kutatások sorából már korábban nyilvánvalóvá vált, ebben

az esetben is a személyek bőven éltek a kihagyások, a nem létező (konfabulált) mozzanatok betoldása, az események felcserélése konstrukciót szolgáló mechanizmusaival. Tették mindezt teljesen önkéntelenül, automatikusan, anélkül, hogy tudatában lettek volna e torzítások bekövetkeztének. A végeredmény, azaz az előállított történet pedig minden résztvevő számára mint „az” egyedül érvényes igazság jelenik meg; ez jelenti a kísérleti személyek számára a múltban lejátszódott eseménysorozatra vonatkozó valóságot. Ekképpen a huszonvalahány, kísérletben részt vett ember négy különböző valóságot, és ezzel összhangban négy különböző igazságot teremtett – csak egyetlenegy, a múltban lejátszódott eseménysorozat kapcsán.

A fő kérdés természetesen adódik: miképpen fordulhat elő, hogy döntéseink meghozatalakor a vizsgált helyzetekben ennyire elszakadunk a szikár tényektől – ez esetben a bizonyítékoktól? A válaszáért a történetkonstruálás alapvető ismérveire fordulunk.

Bármely összetett történetünk, amit akár csak magunknak, vagy valaki másnak/másoknak mondunk el, az úgynevezett *epizódsmán* nyugszik. A történetek általános szerkezete ennek nyomán az alábbi sémának megfelelően épül fel (2. ábra). (LÁSZLÓ 1998)

Amikor egy adott konkrét sztorit komponálunk, a sémába illeszkedő egyes történetelemek, más szóval az egyes epizódok a jelentésüket nem önmagukban állóan nyerik el, hanem az epizódok között a történet konstruálója által felismerni vélt összefüggések, kapcsolatok révén. E kapcsolatok kétféleképpen lehetnek: oksági (ok, okozat) és intencionális jellegűek. Utóbbi azt jelenti, hogy szándékokat, vágyakat, vélekedéseket és érzelmi állapotokat tulajdonítunk a cselekvőknek. Fentiekből következően ugyanaz az egyedi epizód a történetekbe ágyazódó összes többi epizódhoz fűződő kapcsolatainak konkrét jellegzetességei révén – a kontextus függvényében – más-más jelentésre tehet szert.

A lényeg, hogy olyan történetet konstruáljunk, amelyet létrehozója és hallgatója egyaránt valósághűnek, *életszerűnek* tarthat. (LÁSZLÓ 1998) Ezt a követelményt pedig a történet belső koherenciája, ellentmondás-mentessége teremti meg. (LÁSZLÓ 1998) Így az általános epizódsmát egy-egy konkrét sztori megalkotásakor – bármennyire is csak egyszer volt eseménysorra vonatkozzon az – különböző emberek, sokszor gyökeresen eltérő epizódokkal (kihagyások, betoldások), valamint eltérő jelentésű epizódokkal tölthetik ki. De ugyanaz az ember, például egy tanú, egy gyanúsított is, más-más időpontban, más-más történetet konstruálhat, és adhat elő – a ferdtetés, a szándékos hazugság, a megtévesztés legcsekélyebb szándéka nélkül is.

Végső soron ez a koherenciára törekvés eredményezhet egymástól jelentősen különböző eseményláncolatokat, epizódstruktúrákat. Röviden: különböző valóságokat képviselő történeteket. E történeteink révén így vagy úgy, de értelmessé, jelentés-telivé tesszük világunkat és benne önmagunkat.

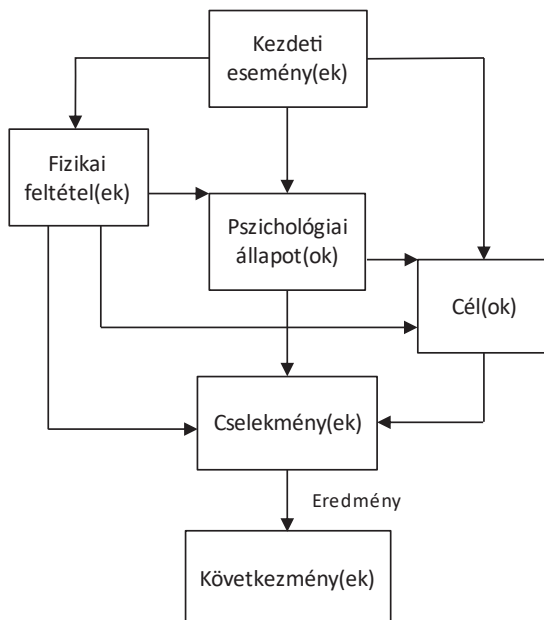
Mitől függ az, hogy milyen történetet szerkeszt valaki, *amely sztori* – döntési helyzetben – *a döntés* meghozatalának közvetlen *oki tényezője*? Éppen ennek az összefüggésnek a felismerése miatt beszélünk deduktív döntéshozatali folyamatról: először megkonstruáljuk az egészet (= történet), és ebből bontjuk ki a következtetést (= döntés). Itt csak egy meglehetősen általános, nagyléptékű formulát tárunk olvasóink elé.

A modell alapján egy történés rekonstrukciója – azaz újraalkotása – során a tudattartalmak két elkülönülő halmazát illesztjük egymáshoz:

- a már megállapított események (a kísérletben: a bizonyított epizódok);
- a nem említett, nem bizonyított, hanem kikövetkeztetett események életszerű, koherens összhangba hozását végezzük el.

A következtetéseket az addigi tapasztalatainkat, ismereteinket magukba sűrítő úgynevezett világismereti sémáink segítségével hajtjuk végre, amely sémák természetesen igen erősen kultúrafüggő funkcionális képződmények. Az egyes kikövetkeztetett eseményeket – vagy annak hitt epizódokat – több-féleképpen teszteljük, és amennyiben ellentmondásmentesnek találjuk őket, úgy beillesztjük azokat a formálódó epizódláncolatunkba. Alakul a sztori. Az egyénenként valamelyest különböző világismereti sémák, ezek egymáshoz viszonyított, egyéni belüli eltérő jelentősége, hangsúlya; a kikövetkeztetett események egyéni „tesztelésének” eltérő módzatai együtt hozhatják létre az eseménysorozat mibenlétét magyarázni hivatott okfejtési stratégiák sokféleségét, amely egyszersmind számot ad a megkonstruált történetverziók sokféleségéről is. (PENNINGTON–HASTIE 1986)

A kutatás eredményeiből adódó talán legmeghökkenőbb következtetés, hogy úgy tűnik a valóságban lezajlott per során – ha nem is egyenlő valószínűséggel – a négy lehetséges ítéleti kategória bármelyike realizálódhatott volna. Történetesen a „nem bűnös”, az önvédelem jogosságát elismerő döntést hoztak a perben részt vett igazi esküdtek, de ugyanúgy egészen más kimenetele is bekövetkezhett volna az eseményeknek. Lehet, pusztán a 12 esküdt személye véletlenül akként került kiválasztásra, hogy abban az összeállításban esetlegesen a „nem bűnös” döntése jutott túlsúlyra.

2. ábra

A történetkonstrukció alapját képező epizódséma¹

Forrás: a szerző szerkesztése

Azt mondhatjuk tehát, hogy a valóságos eljárásban a négyféle lehetséges történetvariáns közül éppen az egyik került elfogadásra, azt az egyet találták az esküdtek igaznak, a valóságot híven tükrözőnek. A négy lehetséges valóságból, a négy lehetséges valóság közül az egyikből – „nem bűnös” – lett a megvalósult valóság, a realitás. Mert a döntésük valóságot teremtett: ennek megfelelő további döntéseket, viszonyulásokat, érzelmeket, következményeket indukált. A vádlott felmentve, nem gyilkos, szabad emberré lesz; öröm, megkönnyebbülés, a másik oldal részéről esetleg kétely, csalódás stb.

¹ Az ábrán feltüntetettük a történetek konstrukciójában szerepet játszó egyes elemeket (téglalapok) és az azok közötti oksági kapcsolatokat (nyilak).

A szakemberek, így a szakértő nyomozók – az objektivitás elérése szempontjából bármennyire is kívánatos lenne – bonyolult helyzetekben nem valamely számítógépen futtatható, mégoly kifinomult program analógiájára hozzák meg a döntéseiket. Mert emberek, ezért a tudomásukra jutott eseményekből, azok körülményeiből, alkalmasint a rendelkezésre álló bizonyítékokból kiindulva konstruálják meg életszerű, minél inkább ellentmondásmentes, a megtörténteknek értelmet adó történeteiket. E történetek pedig körülhatárolják, ha nem egyenesen meghatározzák a belőlük levezethető döntéseket.

Összefoglalás

A nyomozati cselekmények pszichológiai vonatkozásait taglaló fejezetünkben bemutattuk a nyomozati információk összegyűjtésének néhány jellegzetes módozatát, technikáját, így:

- a fizikai bántalmazással együtt járó kényszervallatás;
- a rendőri pszichikai kényszerítő technikák, ezen belül;
- a kihallgatás mint szélhámos játszma pszichológiai hátterét és lehetséges következményeit.

Összefoglaltuk a beszerzett nyomozati információk elfogult értékeléséhez és értelmezéséhez vezető tényezők lélektani okait és azok dinamikáját.

Ezek során elemeztük:

- az elfogultság megerősítése;
- a lezárási igény;
- az egocentrikus perspektívaelfogulást információfeldolgozási pontatlanságokat/torzulásokat eredményező veszélyeit.

Elemeztük, hogy sokszor éppen az elfogult információkezelési folyamatok hatására a nyomozókban kialakuló téves, de megingathatatlan vélekedés egy adott gyanúsított bűnössége felől miként járul hozzá a rendőrök szerint valóság, ám valójában hamis beismerő vallomások megtételéhez.

Elemeztük a hamis beismerő vallomások:

- típusait;
- megtételük okait és körülményeit;
- folyamatát.

Fejezetünk utolsó részében a nyomozati tevékenységet átszövő szakértői történetkonstrukció pszichológiájával ismerkedhettek meg. Kitértünk az eseménysorozatról megkonstruált sztorik megbízhatóságának kérdésére, és ezzel összefüggésben a történetalapú induktív döntéshozatal tévedéseket magában foglaló jellegére.

Felhasznált irodalom

- ASK, K. (2006): *Criminal Investigation: Motivation, Emotion and Cognition in the Processing of Evidence*. (Doctoral dissertation) Göteborg, Göteborg University.
- ASK, K. – GRANHAG, P. A. (2005): Motivational sources of confirmation bias in criminal investigations: The need for cognitive closure. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, Vol. 2, No. 1. 43–63. DOI: <https://doi.org/10.1002/jip.19>
- ASK, K. – GRANHAG, P. A. (2007): Hot cognition in investigative judgments: The differential influence of anger and sadness. *Law and Human Behavior*, Vol. 31, No. 6. 537–551. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10979-006-9075-3>
- ASK, K. – GRANHAG, P. A. (2007): Motivational bias in criminal investigators' judgments of witness reliability. *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 37, No. 3. 561–591. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2007.00175.x>
- BARON-COHEN, S. – LESLIE, A. M. – FRITH, U. (1985): Does the autistic child have a "theory of mind"? *Cognition*, Vol. 21, No. 1. 37–46. DOI: [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(85\)90022-8](https://doi.org/10.1016/0010-0277(85)90022-8)
- BIRCH, S. A. J. – BLOOM, P. (2004): Understanding children's and adults' limitations in mental state reasoning. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 8, No. 6. 255–260. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2004.04.011>
- BIRCH, S. A. J. – BLOOM, P. (2007): The Curse of Knowledge in Reasoning About False Beliefs. *Psychological science*, Vol. 18, No. 5. 382–386. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01909.x>
- BODENHAUSEN, G. V. – SHEPPARD, L. A. – KRAMER, G. P. (1994): Negative affect and social judgment: The differential impact of anger and sadness. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 24, No. 2. 45–62. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420240104>
- CAMERER, C. – LOEWENSTEIN, G. – WEBER, M. (1989): The curse of knowledge in economic settings: an experimental analysis. *Journal of Political Economy*, Vol. 97, No. 5. 1232–1254. DOI: <https://doi.org/10.1086/261651>

- CANTER, D. (2000): Investigative psychology. In SIEGEL, J. A. – SAUKKO, P. J. – KNUFFER, G. C. eds.: *Encyclopedia of forensic sciences*. Vol. 3. G–Z. 1091–1097. New York, Academic Press. DOI: <https://doi.org/10.1006/rwfs.2000.0780>
- DARLEY, J. M. – FAZIO, R. H. (1980): Expectancy confirmation processes arising in the social interaction sequence. *American Psychologist*, Vol. 35, No. 10. 867–881. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.35.10.867>
- DAVIS, D. – FOLLETTE, W. (2002): Rethinking probative value of evidence: base rates, intuitive profiling and the postdiction of behavior. *Law and Human Behavior*, Vol. 26, No. 2. 133–158. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1014693024962>
- DAVIS, D. – LEO, R. – FOLLETTE, W. C. (2010): Selling Confession: Setting the Stage with the “Sympathetic Detective with a Time-Limited Offer”. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 26, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/1043986210377229>
- DAVIS, D. – LEO, R. (2010): Commentary: Overcoming Judicial Preferences for Person- Versus Situation-Based Analyses of Interrogation-Induced Confessions. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 38, No. 2. 187–194.
- DAVIS, D. – LEO, R. A. (2006): Strategies for Preventing False Confessions and Their Consequences. In KEBBELL, M. R. – DAVIES, G. M. eds.: *Practical psychology for forensic investigations and prosecutions*. New York, Wiley & Sons. 121–149. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470713389.ch7>
- DRIZIN, S. – LEO, R. (2004): The problem of false confessions in the post-DNA world. *North Carolina Law Review*, Vol. 82. 891–1007.
- DROR, I. E. – CHARLTON, D. – PERON, A. E. (2006): Contextual information renders experts vulnerable to making erroneous identifications. *Forensic Science International*, Vol. 156, No. 1. 74–78. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsci-int.2005.10.017>
- DROR, I. E. – CHARLTON, D. (2006): Why experts make errors. *Journal of Forensic Identification*, Vol. 56, No. 4. 600–616.
- DROR, I. E. – COLE, S. A. (2010): The vision in blind justice: Expert perception, judgment, and visual cognition in forensic pattern recognition. *Psychonomic Bulletin & Review*, Vol. 17, No. 2. 161–167. DOI: <https://doi.org/10.3758/PBR.17.2.161>
- DROR, I. E. – COLE, S. A. (2010): The vision in blind justice: Expert perception, judgment, and visual cognition in forensic pattern recognition. *Psychonomic Bulletin & Review*, Vol. 17, No. 2. 161–167. DOI: <https://doi.org/10.3758/PBR.17.2.161>

- DROR, I. E. – HAMPIKIAN, G. (2011): Subjectivity and bias in forensic DNA mixture interpretation. *Science & Justice*, Vol. 51, No. 4. 204–208. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scijus.2011.08.004>
- DROR, I. E. – ROSENTHAL, R. (2008): Meta-Analytically Quantifying the Reliability and Biasability of Forensic Experts. *Journal of Forensic Sciences*, Vol. 53, No. 4. 900–903. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1556-4029.2008.00762.x>
- ELAAD, E. – GINTON, A. – SHAKHAR, G. (1994): The effects of prior expectations and outcome knowledge on polygraph examiners' decisions. *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 7, No. 4. 279–292. DOI: <https://doi.org/10.1002/bdm.3960070405>
- EVANS, J. St. B. T. (1989): *Bias in human reasoning: Causes and consequences*. Hillsdale, Erlbaum.
- FOGARASI M. – GERZSENYI E. – VARGA L. Cs. (2018): A morálisan elítélt viselkedésmódok perspektíva-felvételre gyakorolt hatásai rendőrök és civilek körében. *Belügyi Szemle*, 66. évf. 10. sz. 122–144.
- FOGARASI M. – MÁTHÉ I. (2018): A „tudás átka” és a nyomozati cselekmények. *Belügyi Szemle*, 66. évf. 1. sz. 5–40.
- GUDJONSSON, G. H. (2003): *The Psychology of Interrogations and Confessions: A Handbook*. New York, Wiley. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470713297>
- HALVERSON, A. M. – HALLAHAN, M. – HART, A. J. – ROSENTHAL, R. (1997): Reducing the biasing effects of judges' nonverbal behavior with simplified jury instruction. *Journal of Applied Psychology*, Vol. 82, No. 4. 590–598. DOI: <https://doi.org/10.1037/0021-9010.82.4.590>
- HAMPIKIAN, G. – WEST, E. – AKSELROD, O. (2011): The genetics of innocence: analysis of 194 U.S. DNA exonerations. *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, Vol. 12, No. 97–120. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-genom-082509-141715>
- HARRIS, V. A. – KATKIN, E. S. (1975): Primary and secondary emotional behavior: An analysis of the role of autonomic feedback on affect, arousal, and attribution. *Psychological Bulletin*, Vol. 82, No. 6. 904–916. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.82.6.904>
- HARTWIG, M. – GRANHAG, P. – STROMWALL, L. – VRIJ, A. (2004): Police officers' lie detection accuracy: interrogating freely versus observing video. *Police Quarterly*, Vol. 7, No. 4. 429–456. DOI: <https://doi.org/10.1177/1098611104264748>
- HASEL, L. E. – KASSIN, S. M. (2009): On the presumption of evidentiary independence: Can confessions corrupt eyewitness identifications? *Psychological Science*, Vol. 20, No. 1. 122–126. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02262.x>

- HILL, C. – MEMON, A. – MCGEORGE, P. (2008): The role of confirmation bias in suspect interviews: A systematic evaluation. *Legal and Criminological Psychology*, Vol. 13, No. 2. 357–371. DOI: <https://doi.org/10.1348/135532507X238682>
- KASSIN, S. M. (1997): The psychology of confession evidence. *American Psychologist*, Vol. 52, No. 3. 221–233. DOI: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.52.3.221>
- KASSIN, S. M. – BOGART, D. – KERNER, J. (2012): Confessions That Corrupt: Evidence from the DNA Exoneration Case Files. *Psychological Science*, Vol. 23, No. 1. 41–45. DOI: <https://doi.org/10.1177/0956797611422918>
- KASSIN, S. M. – WRIGHTSMAN, L. (1985): Confession evidence. In KASSIN, S. – WRIGHTSMAN, L. eds.: *The Psychology of Evidence and Trial Procedure*. Beverly Hills, Sage. 67–94.
- KASSIN, S. M. – FONG, C. T. (1999): “I’m innocent!”: Effects of training on judgments of truth and deception in the interrogation room. *Law and Human Behavior*, Vol. 23, No. 5. 499–516. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1022330011811>
- KASSIN, S. M. – GOLDSTEIN, C. C. – SAVITSKY, K. (2003): Behavioral confirmation in the interrogation room: On the dangers of presuming guilt. *Law and Human Behavior*, Vol. 27, No. 2. 187–203. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1022599230598>
- KASSIN, S. M. – KIECHEL, K. L. (1996): The social psychology of false confessions: Compliance, internalization, and confabulation. *Psychological Science*, Vol. 3, No. 3. 125–128. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.1996.tb00344.x>
- KELTNER, D. – ELLSWORTH, P. C. – EDWARDS, K. (1993): Beyond simple pessimism: Effects of sadness and anger on social perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 64, No. 5. 740–752. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.64.5.740>
- KEYSAR, B. – BARR, D. J. – BALIN, J. A. – BRAUNER, J. S. (2000): Taking perspective in conversation: The role of mutual knowledge in comprehension. *American Psychological Society*, Vol. 11, No. 1. 32–38. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00211>
- KEYSAR, B. – BARR, D. J. – BALIN, J. A. – PÆK, T. S. (1998): Definite reference and mutual knowledge: Process models of common ground in comprehension. *Journal of Memory and Language*, Vol. 39, No. 1. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.1006/jmla.1998.2563>
- KEYSAR, B. – LIN, S. – BARR, D. J. (2003). Limits on theory of mind use in adults. *Cognition*, Vol. 89, No. 1. 25–41. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0010-0277\(03\)00064-7](https://doi.org/10.1016/S0010-0277(03)00064-7)
- KLAYMAN, J. – HA, Y. W. (1987): Confirmation, disconfirmation, and information in hypothesis testing. *Psychological Review*, Vol. 94, No. 2. 211–228. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.94.2.211>

- KLOCKARS, C. B. (1980): The Dirty Harry Problem. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 452. 33–47. DOI: <https://doi.org/10.1177/000271628045200104>
- KORIAT, A. – LICHTENSTEIN, S. – FISCHHOFF, B. (1980): Reasons for confidence. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, Vol. 6, No. 2. 107–118. DOI: <https://doi.org/10.1037/0278-7393.6.2.107>
- KRUGLANSKI, A. W. (1989): *Lay epistemics and human knowledge: Cognitive and motivational bases*. New York, Plenum Press. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-4899-0924-4>
- KRUGLANSKI, A. W. – FREUND, T. (1983): The freezing and unfreezing of lay inferences: Effects on impression primacy, ethnic stereotyping, and numerical anchoring. *Journal of Experimental Social Psychology*, Vol. 19, No. 5. 448–468. DOI: [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(83\)90022-7](https://doi.org/10.1016/0022-1031(83)90022-7)
- KRUGLANSKI, A. W. – WEBSTER, D. M. – KLEM, A. (1993): Motivated resistance and openness to persuasion in the presence or absence of prior information. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 65, No. 5. 861–876. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.5.861>
- KRUGLANSKI, A. W. – WEBSTER, D. M. (1991): Group members' reactions to opinion deviates and conformists at varying degrees of proximity to decision deadline and of environmental noise. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 61, No. 2. 212–225. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.2.212>
- KRUGLANSKI, A. W. – WEBSTER, D. M. (1996): Motivated closing of the mind: "Seizing" and "freezing". *Psychological Review*, Vol. 103, No. 2. 263–283. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.2.263>
- KUNDA, Z. (1990): The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, Vol. 108, No. 3. 480–498. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>
- LÁSZLÓ J. (1998): Szociális reprezentáció és narrativitás II. A társas tudás narratív szerveződése. *Pszichológia*, 18. évf. 3. sz. 239–259.
- LEO, R. A. (1996): Inside the interrogation room. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 86, No. 2. 266–303. DOI: <https://doi.org/10.2307/1144028>
- LEO, R. A. (1996): Miranda's Revenge: Police Interrogation as a Confidence Game. *Law and Society Review*, Vol. 30, No. 2. 259–289. DOI: <https://doi.org/10.2307/3053960>
- LEO, R. A. (2008): *Police Interrogation and American Justice*. Cambridge, Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674033702>
- LEO, R. A. (2009): False Confessions: Causes, Consequences, and Implications. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 37, No. 3. 332–343.

- LEO, R. – OFSHE, R. (1998): The consequences of false confessions: deprivations of liberty and miscarriages of justice in the age of psychological interrogation. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 88, No. 2. 429–496. DOI: <https://doi.org/10.2307/1144288>
- LEO, R. – OFSHE, R. (2001): The truth about false confessions and advocacy scholarship. *Criminal Law Bulletin*, Vol. 37. 293–370.
- LERNER, J. S. – GOLDBERG, J. – TETLOCK, P. (1998): Sober second thought: The effects of accountability, anger, and authoritarianism on attributions of responsibility. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 24, No. 6. 563–574. DOI: <https://doi.org/10.1177/0146167298246001>
- LORD, C. G. – ROSS, L. – LEPPER, M. R. (1979): Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 37, No. 11. 2098–2109. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.37.11.2098>
- MAYSELESS, O. – KRUGLANSKI, A. W. (1987): What makes you so sure? Effects of epistemic motivations on judgmental confidence. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, Vol. 39, No. 2. 162–183. DOI: [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(87\)90036-7](https://doi.org/10.1016/0749-5978(87)90036-7)
- NARCHET, F. M. – MEISSNER, C. A. – RUSSANO, M. B. (2011): Modelling the influence of investigator bias on the elicitation of true and false confessions. *Law and Human Behavior*, Vol. 35, No. 6. 452–465. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10979-010-9257-x>
- NICKERSON, R. S. (1998): Confirmation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology*, Vol. 2, No. 2. 175–220. DOI: <https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.2.175>
- OFSHE, R. – LEO, R. (1997): The social psychology of police interrogation: the theory and classification of true and false confessions. *Studies in Law, Politics and Society*, Vol. 16. 189–251.
- PENNINGTON, N. – HASTIE, R. (1986): Evidence evaluation in complex decision making. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 51, No. 2. 242–258. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.2.242>
- PIAGET, J. – INHELDER, B. (1956): *The child's conception of space*. London, Routledge and Kegan Paul.
- REDLICH, A. D. – GOODMAN, G. S. (2003): Taking responsibility for an act not committed: The influence of age and suggestibility. *Law and Human Behavior*, Vol. 27, No. 2. 141–156. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1022543012851>

- SNYDER, M. – SWANN, Jr. W. B. (1978). Hypothesis-testing processes in social interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 36, No. 11. 1202–1212. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.36.11.1202>
- TIEDENS, L. Z. (2001): The effect of anger on the hostile inferences of aggressive and nonaggressive people: Specific emotions, cognitive processing, and chronic accessibility. *Motivation and Emotion*, Vol. 25, No. 3. 233–251. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1012224507488>
- TIEDENS, L. Z. – LINTON, S. (2001): Judgment under emotional certainty and uncertainty: The effects of specific emotions on information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 81, No. 6. 973–988. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.81.6.973>
- TODD, A. R. – BROOKS, A. W. – FORSTMANN, M. – BURGMER, P. – GALINSKY, D. (2015): Anxious and Egocentric: How Specific Emotions Influence Perspective Taking. *Journal of Experimental Psychology*, Vol. 144, No. 2. 374–391. DOI: <https://doi.org/10.1037/xge0000048>
- TVERSKY, A. – KAHNEMAN, D. (1974): Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, Vol. 185, No. 4157. 1124–1131. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- WAGENAAR, W. A. – VAN KOPPEN, P. J. – CROMBAG, H. F. M. (1993). *Anchored narratives: The psychology of criminal evidence*. New York, St. Martin's Press.
- WEBSTER, D. M. (1993): Motivated augmentation and reduction of the overattribution bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 65, No. 2. 261–271. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.2.261>
- WEBSTER, D. M. – KRUGLANSKI, A. W. (1994): Individual differences in need for cognitive closure. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 67, No. 6. 1049–1062. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.6.1049>